

ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLIKLARIGA QO'YILADIGAN ZAMONAVIY TALABLAR

Shaxnoza Xakimova

IPU NTM Samarqand kompusi

Pedagogika 2 kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda ona tili va o'qish savodxonligi darsliklariga qo'yiladigan zamonaviy talablar tahlil qilinadi. Tadqiqotda darsliklarning mazmuni, tuzilishi, metodik apparati hamda topshiriqlar tizimi kompetensiyaviy yondashuv asosida o'rganilgan. Shuningdek, PIRLS xalqaro baholash dasturi talablari bilan darsliklar mazmuni o'rtasidagi bog'liqlik ochib berilgan. Matnlar tizimi, kognitiv darajalar va raqamli texnologiyalar integratsiyasining o'qish savodxonligini rivojlantirishdagi o'rni yoritilgan. Amaliyotda uchraydigan muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: o'qish savodxonligi, boshlang'ich ta'lim, ona tili darsliklari, PIRLS, kompetensiyaviy yondashuv, metodik apparat, matnlar tizimi, kognitiv darajalar, raqamli texnologiyalar.

Аннотация: В данной статье анализируются современные требования к учебникам по родному языку и читательской грамотности в начальных классах. Исследование направлено на изучение содержания, структуры, методического аппарата и системы заданий учебников на основе компетентностного подхода. Особое внимание уделено соответствию учебников требованиям международных исследований PIRLS. Рассматривается роль текстовой системы, когнитивных уровней и интеграции цифровых технологий в развитии читательской грамотности учащихся. Также выявлены основные проблемы практики и предложены научно обоснованные рекомендации по их устранению.

Ключевые слова: читательская грамотность, начальное образование, учебники родного языка, PIRLS, компетентностный подход, методический аппарат, текстовая система, когнитивные уровни, цифровые технологии.

Abstract: This article analyzes the modern requirements for native language and reading literacy textbooks in primary education. The study examines the content, structure, methodological apparatus, and system of tasks based on a competency-based approach. Particular attention is given to the alignment of textbooks with the requirements of international assessment programs, especially PIRLS. The role of text systems, cognitive levels, and digital technology integration in developing reading literacy is highlighted. Existing challenges in practice are identified, and scientifically grounded recommendations for improvement are proposed.

Keywords: reading literacy, primary education, native language textbooks, PIRLS, competency-based approach, methodological apparatus, text system, cognitive levels, digital technologies.

Zamonaviy ta'lim tizimida darsliklar faqat axborot manbai emas, balki o'quvchilarning kognitiv, kommunikativ va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiruvchi asosiy pedagogik vosita sifatida qaraladi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsliklari o'quvchilarda funksional savodxonlikni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Bugungi kunda ta'lim sifatini oshirish global tendensiyalarga, xususan PIRLS va PISA kabi xalqaro baholash dasturlari talablariga moslashtirishni taqozo etmoqda. Shu bois darsliklarga qo'yiladigan talablar ham an'anaviy yondashuvdan kompetensiyaviy yondashuvga o'tgan.

Darslik tushunchasi va uning funksional roli: Darslik — bu o'quv dasturiga asoslangan, ilmiy, metodik va didaktik jihatdan tizimlashtirilgan ta'lim vositasidir.

Boshlang'ich sinf darsliklari quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- **ta'limiy funksiya** — bilim berish;
- **rivojlantiruvchi funksiya** — tafakkur va nutqni rivojlantirish;
- **tarbiyaviy funksiya** — axloqiy qadriyatlarni shakllantirish;
- **motivatsion funksiya** — o'qishga qiziqishni oshirish.

Zamonaviy darsliklarga qo'yiladigan asosiy talablar: Zamonaviy ta'lim tizimida darsliklar o'quv jarayonining asosiy didaktik vositasi sifatida muhim o'rin tutadi. Ular nafaqat bilim manbai, balki o'quvchilarning kognitiv, ijodiy va amaliy faoliyatini rivojlantiruvchi vosita ham hisoblanadi. Shu bois darsliklarga qo'yiladigan talablar ilmiy-pedagogik jihatdan asoslangan bo'lishi zarur.

1. Ilmiylik va tizimlilik talabi: Zamonaviy darsliklarning asosiy mezonlaridan biri uning ilmiylik darajasidir. Darslikda berilayotgan barcha ma'lumotlar zamonaviy fan yutuqlari, tasdiqlangan nazariyalar va ilmiy manbalarga tayangan bo'lishi kerak. Noto'g'ri yoki eskirgan ma'lumotlarning kiritilishi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Tizimlilik esa darslik mazmunining mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirilishini anglatadi. Mavzular o'zaro bog'liq holda, oddiydan murakkabga tamoyili asosida berilishi lozim. Bu o'quvchilarda bilimlarni yaxlit tizim sifatida qabul qilish va ularni ongli ravishda o'zlashtirish imkonini yaratadi. Shuningdek, har bir mavzu oldingi bilimlar bilan uzviy bog'langan bo'lishi zarur.

2. Yosh xususiyatlariga moslik: Darslik mazmuni o'quvchilarning yosh va psixologik rivojlanish darajasiga mos bo'lishi muhim pedagogik talabdir. Boshlang'ich ta'lim bosqichida materiallar sodda, tushunarli va vizual jihatdan boy bo'lishi kerak.

Matnlar ortiqcha murakkab terminlardan xoli bo'lishi, tushuntirishlar aniq va hayotiy misollar bilan boyitilishi zarur. Shu bilan birga, o'quvchilarning qiziqishini oshirish uchun rang-barang topshiriqlar, hikoyaviy matnlar va interaktiv elementlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

PIRLS xalqaro tadqiqoti va darsliklar: PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) – bu boshlang'ich sinf o'quvchilarining **o'qish savodxonligini baholashga qaratilgan xalqaro tadqiqot** bo'lib, u IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) tomonidan amalga oshiriladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish bo'yicha kompetensiyalarini xalqaro standartlar asosida aniqlash hamda ta'lim tizimlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

PIRLS tadqiqotida o'qish savodxonligi faqat matnni o'qish qobiliyati sifatida emas, balki uni **tushunish, interpretatsiya qilish, tahlil qilish va baholash** jarayoni sifatida qaraladi. Shu jihatdan u zamonaviy ta'limning kompetensiyaviy yondashuvi bilan bevosita uyg'unlashadi.

PIRLS talablari va darsliklar mazmuni o'rtasidagi bog'liqlik: Zamonaviy darsliklar PIRLS talablariga mos holda ishlab chiqilganda o'quvchilarning o'qish savodxonligi sezilarli darajada rivojlanadi. PIRLS baholash modelida ikki asosiy maqsad ajratiladi:

- **Badiiy matnlarni o'qish va tushunish**
- **Axborot (informatsion) matnlarni o'qish va tushunish**

Shu bois darsliklarda har ikki turdagi matnlar muvozanatli berilishi lozim. Matnlar o'quvchilarda nafaqat o'qish, balki uni tahlil qilish va hayotiy vaziyatlarga tatbiq etish ko'nikmalarini shakllantirishi kerak.

PIRLS kognitiv darajalari va darsliklar

PIRLS o'qish savodxonligini to'rt asosiy kognitiv daraja bo'yicha baholaydi:

- **Axborotni topish (retrieval)**
- **Xulosalar chiqarish (inference)**
- **Interpretatsiya va integratsiya**
- **Tahlil va baholash**

Zamonaviy darsliklar aynan shu bosqichlarni rivojlantiruvchi topshiriqlarni o'z ichiga olishi lozim. Masalan, faqat matn mazmunini qayta aytish emas, balki undan xulosa chiqarish, asosiy g'oyani aniqlash va muallif fikrini baholash kabi faoliyatlar berilishi zarur.

Darsliklarda matnlar tizimi

Zamonaviy darsliklarda matnlar tizimi ta'lim mazmunining asosiy tarkibiy qismi bo'lib, u o'quvchilarning o'qish savodxonligini, kognitiv faolligini hamda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Matnlar tizimi faqat o'qish

materiali emas, balki didaktik maqsadlarga yo'naltirilgan, mantiqiy va bosqichli tuzilgan o'quv resursi sifatida qaraladi.

Matnlar tizimining mazmuniy tuzilishi

Darsliklardagi matnlar odatda turli funksional yo'nalishlarga ega bo'lib, ular o'quv jarayonida turli didaktik vazifalarni bajaradi. Ular quyidagi asosiy turlarga bo'linadi:

- **badiiy matnlar** – o'quvchilarning estetik didini rivojlantirish, obrazli fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi;

- **axborot matnlar** – ilmiy, ilmiy-ommabop yoki hayotiy ma'lumotlarni yetkazishga qaratiladi;

- **aralash matnlar** – ham badiiy, ham axborot elementlarini o'z ichiga oladi.

Mazkur matn turlari o'quvchilarda turli darajadagi o'qish ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi.

Matnlar tizimining didaktik tamoyillari

Darsliklarda matnlar tizimi bir qator didaktik tamoyillar asosida quriladi.

Jumladan:

- **izchillik tamoyili** – matnlar oddiydan murakkabga qarab joylashtiriladi;

- **mavzuviy bog'liqlik** – matnlar bir mavzu doirasida o'zaro mantiqiy aloqada bo'ladi;

- **yoshga moslik** – matnlar o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos tanlanadi;

- **kompetensiyaviy yo'naltirilganlik** – matnlar orqali amaliy ko'nikmalar shakllantiriladi.

Raqamli texnologiyalar integratsiyasi

Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar integratsiyasi o'quv jarayonining samaradorligini oshirish, o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish hamda ularning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim didaktik yo'nalish hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar ta'lim mazmunini boyitish bilan birga, uni yanada interaktiv, vizual va individuallashtirilgan shaklda tashkil etish imkonini beradi.

Raqamli integratsiyaning mazmuni

Raqamli texnologiyalar integratsiyasi – bu ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), multimedia vositalari, raqamli platformalar va elektron resurslardan maqsadli va tizimli foydalanish jarayonidir. Bu yondashuv an'anaviy o'qitish usullarini to'ldiradi va ta'limning yangi sifat bosqichiga o'tishini ta'minlaydi.

O'qish savodxonligi bilan bog'liqligi

O'qish savodxonligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalar muhim o'rin tutadi. Elektron matnlar, interaktiv topshiriqlar va raqamli platformalar o'quvchilarning

matnni tushunish, tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, multimedia materiallar o'quvchilarda matn mazmunini chuqurroq idrok etish imkonini yaratadi.

Afzalliklari

Raqamli texnologiyalar integratsiyasi quyidagi afzalliklarni ta'minlaydi:

- ta'lim jarayonining individuallashtirilishi;
- o'quvchilarning motivatsiyasining oshishi;
- bilimlarni tez va samarali o'zlashtirish;
- mustaqil ta'lim ko'nikmalarining rivojlanishi;
- zamonaviy raqamli kompetensiyalarning shakllanishi.

Xulosa

Ta'lim amaliyotini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va xalqaro standartlar talablari bilan amaldagi o'quv jarayoni o'rtasida ayrim nomuvofiqliklar mavjud. Bu holat, ayniqsa, o'qish savodxonligini rivojlantirish jarayonida yaqqol namoyon bo'ladi.

Eng keng tarqalgan muammolardan biri **reproduktiv topshiriqlar ustunligi** hisoblanadi. Ko'plab darslik va mashg'ulotlarda o'quvchilardan asosan matnni qayta hikoya qilish, tayyor ma'lumotni eslab qolish va takrorlash talab etiladi. Bu esa ularning tahliliy, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarining yetarli darajada rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

Yana bir muhim muammo – **PIRLS xalqaro talablariga to'liq moslikning yetarli emasligidir**. PIRLS baholash mezonlari o'quvchilarning matnni tushunish, interpretatsiya qilish, xulosa chiqarish va baholash kabi yuqori darajadagi kognitiv faoliyatini talab qiladi. Amaliyotda esa topshiriqlar ko'pincha faqat axborotni topish va qayta aytish darajasida qolib ketmoqda.

Shuningdek, **vizual materiallarning yetishmasligi** ham ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Diagrammalar, illyustratsiyalar, infografikalar va boshqa ko'rgazmali vositalarning kamligi o'quvchilarning matnni chuqurroq idrok etish va vizual tafakkurini rivojlantirish imkoniyatlarini cheklaydi.

Yana bir dolzarb muammo – **ijodiy topshiriqlarning kamligidir**. Dars jarayonlarida o'quvchilarga mustaqil fikr bildirish, matn yaratish, muqobil yechimlar topish kabi ijodiy faoliyatni talab qiluvchi topshiriqlar yetarli darajada berilmaydi. Bu esa ularning yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalarini shakllantirish jarayonini sekinlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, mavjud muammolar ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish, PIRLS talablari asosida topshiriqlar tizimini takomillashtirish hamda ijodiy va vizual yondashuvlarni keng joriy etish zarurligini ko'rsatadi. Bu yo'nalishdagi ishlar o'quvchilarning o'qish savodxonligini samarali rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'limni rivojlantirishga oid qarorlari. – Toshkent, 2019.
3. Boshlang'ich ta'lim davlat ta'lim standarti. – Toshkent, 2021.
4. Rahmatova M.A. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. – Toshkent, 2020.
5. Qodirova S. O'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent, 2020.
6. Mullis I.V.S., Martin M.O. PIRLS 2021 Assessment Framework. – Boston, 2021.
7. OECD. PISA Reading Literacy Framework. – Paris, 2019.